

PISA-2018: УКРАЇНА В ЦЕНТРИ УВАГИ

12

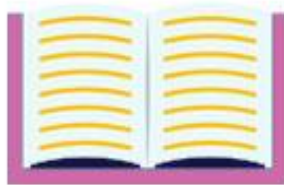
Чи справедливим є
розподіл учнів за
закладами освіти?

КВІТЕНЬ 2021

- Чи мають українські учні рівний та справедливий доступ до якісної освіти?
- Чи існує соціальна та академічна сегрегація учнів у закладах освіти?
- Які фактори прийому учнів до закладу освіти найбільше впливають на успішність учнів?

Чи є ознаки соціальної та академічної нерівності учнів в українських школах? Чи конкурують навчальні заклади за учнів та як це пов'язано з успішністю учнів? Які фактори беруться до уваги при прийомі учнів до закладу освіти і як це пов'язано з успішністю учнів? Про що говорять показники вимірювання соціальної та академічної сегрегації учнів?

ДАНІ PISA-2018:

- Рівень соціальної та академічної нерівності серед українських учнів на 90 % подібний до рівня цієї нерівності в країнах ОЕСР.
- Результати із читання українських учнів майже на 70 % залежать від індивідуальних особливостей учнів та інших факторів, а на 27% – від закладів освіти, де учні навчаються.
- Для України індекс соціальної включеності (75 %) має близьке до середнього по країнах ОЕСР значення. Цей індекс означає, що соціальна нерівність більш виразна серед учнів, які відвідують той самий заклад освіти, ніж серед учнів, які відвідують різні заклади.
- В Україні 65 % 15-річних підлітків навчаються в закладах освіти, які конкурують за свій контингент з двома й більше іншими закладами, розташованими поблизу, але майже 16 % учнів навчаються в закладах, які не мають конкурентів.
- 48 % учнів в Україні навчаються в закладах, керівники яких завжди при прийомі на навчання беруть до уваги проживання на відповідній території, а 37 % – у закладах, де завжди при прийомі до уваги беруться навчальні досягнення.
- В Україні індекс ізоляції 25 % учнів з найнижчими по країні результатами (0,24) вищий, ніж індекс ізоляції 25 % учнів з найнижчими по країні значеннями індексу соціально-економічного статусу (0,19), що свідчить про те, що в закладах освіти більш помітною є академічна, а не соціальна нерівність учнів.
- В Україні учень з низьким соціально-економічним статусом має приблизно один шанс до шести навчатися в одній школі з учнями, які мають високі результати із читання.

ЧИ ВПЛИВАЄ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА НЕРІВНІСТЬ УЧНІВ ЗА ЗАКЛАДАМИ ОСВІТИ НА ЇХНЮ АКАДЕМІЧНУ УСПІШНІСТЬ?

СЕГРЕГАЦІЯ
(лат. segregatio –
відокремлення, від
segrego – розділяю)

ПРИЧИНОЮ НЕРІВНОСТІ В ДОСТУПІ ДО
ЯКІСНОЇ ОСВІТИ МОЖЕ БУТИ СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНА ЧИ АКАДЕМІЧНА СЕГРЕГАЦІЯ
УЧНІВ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

У багатьох країнах, як засвідчують дослідження, урядам значною мірою вдається забезпечити справедливість і рівність у доступі громадян до якісної освіти, і передусім шкільної¹. Однак в Україні, як зазначала С. Оксамитна ще 2014 р., «за роки незалежності у сфері освіти сформувалося чимало явищ і процесів, які не сприяють вирівнюванню освітніх можливостей індивідів різного соціального походження. ...відбулося поглиблення освітньої поляризації як складової загальної соціально-економічної поляризації суспільства»². Подібну ситуацію констатують й автори аналітичного звіту Світового банку 2019 р., стверджуючи, що «нерівність у системі освіти України починається вже на ранніх стадіях і обмежує потенціал учнів та системи в цілому». Крім того, вони наголошують, що «проблему загострює сегрегація шкіл та погані умови навчання — особливо на селі»³.

Зазначені висновки підтверджуються й даними PISA. У Національному звіті за результатами PISA-2018⁴ констатовано, що за показниками соціально-економічної нерівності в освіті Україна подібна до країн ОЕСР. Так, міцність зв'язку між середнім рівнем успішності українських учнів та PISA-індексом соціально-економічного статусу становить 14 % (країни ОЕСР – 12 %), а середня швидкість зміни середнього бала із читання відносно зміни одиниці індексу соціально-економічного статусу дорівнює 45 балів (у країнах ОЕСР – 37). Як у звіті PISA, так і в згаданих вище дослідженнях схарактеризовано загальну картину щодо впливу на успішність учнів соціально-економічного статусу в Україні з акцентом на тому, що є різниця між шансами й успішністю учнів із заможних і незаможних родин, з міста й села, зі звичайних шкіл і академічних закладів (ліцеїв, гімназій, колегіумів) та закладів професійної (професійно-технічної) освіти тощо. Разом із тим у цих матеріалах не досліджено питання рівномірності розподілу учнів за закладами освіти за соціально-економічним статусом і рівнем академічної успішності. Іншими словами, питання про те, чи спостерігається в Україні концентрація окремих категорій учнів (за рівнем успішності і за соціально-економічним статусом) у різних закладах освіти і чи відрізняється розподіл учнів за цими характеристиками в закладах освіти від розподілу на рівні країни, потребують дослідження. Значною мірою саме відповіді на ці питання допоможуть зрозуміти ситуацію щодо рівності та справедливості в українській загальній освіті.

¹ Schleicher, A. (2018), *World Class: How to Build a 21st-Century School System, Strong Performers and Successful Reformers in Education*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264300002-en>.

² Оксамитна С. А. Освітня нерівність та експансія вищої освіти в Україні. Новий Колегіум. 2014. № 1. С. 14-21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NovKol_2014_1_5.

³ Дослідження сфери освіти в Україні. До більшої результативності, справедливості та ефективності (РЕЗЮМЕ 3) <http://documents.worldbank.org/curated/en/790931568661644788/pdf/Overview.pdf>.

⁴ Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 / кол. авт. : М. Мазорчук (осн. автор), Т. Вакуленко, В. Терещенко, Г. Бичко, К. Шумова, С. Раков, В. Горох та ін. ; Український центр оцінювання якості освіти. Київ : УЦОЯО, 2019. 439 с. URL : http://pisa.testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/PISA_2018_Report_UKR.pdf.

НА ОСНОВІ ЧОГО РОБИМО ВИСНОВКИ?

ПИТАННЯ АНКЕТИ, ВІДПОВІДІ НА ЯКІ ВИКОРИСТАНО ДЛЯ АНАЛІЗУ

Питання SC011 з анкети для навчальних закладів

Q09	Яке з поданих тверджень найкраще описує варіанти вибору навчального закладу, доступного учням / студентам у Вашій місцевості?		
SC011	<i>(Будь ласка, оберіть одну відповідь.)</i>		
SC011Q01TA	Біля нас є ще кілька навчальних закладів (два й більше), які конкурують з нами за учнів / студентів	☐	01
SC011Q01TA	Біля нас є ще один навчальний заклад, який конкурує з нами за учнів / студентів	☐	02
SC011Q01TA	Біля нас немає інших навчальних закладів, які б конкурували з нами за учнів / студентів	☐	03

Питання SC012 з анкети для навчальних закладів

Q10	Як часто беруться до уваги зазначені нижче фактори при прийомі учнів / студентів до Вашого навчального закладу?			
SC012	<i>(Будь ласка, оберіть одну відповідь у кожному рядку.)</i>			
		<i>Ніколи</i>	<i>Іноді</i>	<i>Завжди</i>
SC012Q01TA	Результати навчальних досягнень учня / студента (у тому числі результати вступних тестувань)	☐	☐	☐
SC012Q02TA	Рекомендація з попереднього рівня навчання в закладі освіти	☐	☐	☐
SC012Q03TA	Підтримка батьками / опікунами / піклувальниками навчальної або релігійної філософії навчального закладу	☐	☐	☐
SC012Q04TA	Потреба учня / студента в спеціальній програмі або його зацікавленість у цій програмі	☐	☐	☐
SC012Q05TA	Переваги, які пропонуються родичам нинішніх або колишніх учнів / студентів	☐	☐	☐
SC012Q06TA	Проживання на відповідній території	☐	☐	☐
SC012Q07TA	Інше	☐	☐	☐

Для характеристики того, чи є ознаки соціального та академічного розшарування учнів у закладах освіти, які фактори беруться до уваги при прийомі учнів до закладу і як це пов'язано з учнівською успішністю за результатами PISA-2018, а також для порівняння цих даних в Україні з даними референтних країн⁵ було використано такі показники⁶.

Індекс ізоляції для певних груп учнів

Індекс ізоляції I вказує на можливість утворення «кластерів» учнів, що концентруються в окремих закладах освіти, і пов'язаний зі ймовірністю того, що учень з однієї з груп буде взаємодіяти в закладі освіти з учнями з іншої групи. Для двох груп a та b (групи можуть перекриватися або ні) індекс ізоляції обчислюється за формулою:

$$(1) \quad I_a^b = 1 - \frac{\sum_{j=1}^J \frac{n_j^a}{N^a} \cdot \frac{n_j^b}{n_j}}{N^b + N^a},$$

де n_j^a – кількість учнів типу a в j -му закладі освіти; N^a – загальна кількість учнів типу a в усіх закладах освіти, які потрапили у вибірку дослідження; n_j^b – кількість учнів типу b у j -му закладі освіти; N^b – загальна кількість учнів типу b у всіх закладах освіти; n_j – кількість учнів у j -му закладі освіти.

Якщо одна з груп доповнює іншу (наприклад, група учнів з низьким соціально-економічним статусом і група усіх інших учнів), формула набуває вигляду:

$$(2) \quad I = 1 - \frac{\sum_{j=1}^J \frac{n_j^a}{N^a} \left(1 - \frac{n_j^a}{n_j}\right)}{1 - p^a},$$

де $p^a = \frac{N^a}{N}$ – частка учнів типу a серед загальної кількості учнів N , що потрапили до вибірки.

Індекс несхожості для певних груп учнів

Індекс несхожості D вказує, наскільки розподіл учнів у закладах освіти відрізняється від загального розподілу учнів по країні. Цей індекс можна інтерпретувати як пропорцію різних категорій учнів, яку треба змінити, щоб досягти рівномірного розподілу учнів. Цей індекс можна розрахувати за формулами:

$$(3) \quad D = \frac{1}{2} \sum_{j=1}^J \left| \frac{n_j^a}{N^a} - \frac{n_j^b}{N^b} \right| \text{ – класична формула,} \quad \text{або} \quad (4) \quad CC = \sum_{j=1}^J \frac{n_j}{N} \left| \frac{n_j^a}{N^a} - \frac{N^a}{N} \right|$$

Індекс різноманітності для певних груп учнів

Індекс різноманітності H вказує, наскільки розподіл учнів у закладах освіти відображає академічне чи соціальне різноманіття всієї популяції 15-річних підлітків, і обчислюється за формулою:

$$(5) \quad H = \sum_{j=1}^J \frac{n_j}{N} \frac{h(q) - h(q_j)}{h(q)},$$

де $h(q) = -\sum_k q^k \cdot \ln(q^k)$ – індекс ентропії (різноманітності), який відображає розподіл k груп одночасно; якщо поділ здійснюється на 4 групи за квантилями, то $q^k = 0,25$; $h(q_j)$ – індекс ентропії для j -го закладу, де q_j^k – частка k -ої групи в j -му закладі.

Індекси I_a^b , I , D та H змінюються в межах від 0 до 1, де 0 показує відсутність сегрегації учнів у закладах освіти, а 1 – повну сегрегацію. Кожен індекс відображає різні сторони розшарування учнів за закладами освіти, тому одночасний аналіз усіх індексів дає змогу зробити більш глибокий аналіз.

У PISA найчастіше звертають увагу на групи найслабших учнів (які становлять 25 % учнів з найнижчими результатами), найсильніших учнів (відповідно 25 % з верхньої частини рейтингу), учнів з низьким соціально-економічним статусом (25 % учнів з найнижчими значеннями індексу ESCS) та учнів з високим соціально-економічним статусом (25 % учнів з найвищими значеннями індексу ESCS).

⁵ Референтні країни — це країни, освітні характеристики й результати успішності 15-річних учнів яких узято для порівняння з аналогічними параметрами України. Вибір країн було проведено на підставі врахування подібності соціально-економічного становища цих країн із соціально-економічним становищем нашої країни або з огляду на їхню культурну чи історичну близькість до України. До переліку референтних країн увійшли: Білорусь, Грузія, Естонія, Молдова, Польща, Угорщина та Словачка Республіка. Серед них Естонія та Польща за результатами PISA-2018 мають найвищі результати із читання, математики й природничо-наукових дисциплін, а Грузія та Молдова – найнижчі. Різниця результатів із читання та природничо-наукових дисциплін між Україною, Білоруссю, Угорщиною та Словачкою Республікою не є статистично значущою, але в математиці українські учні менш успішні, ніж учні цих країн.

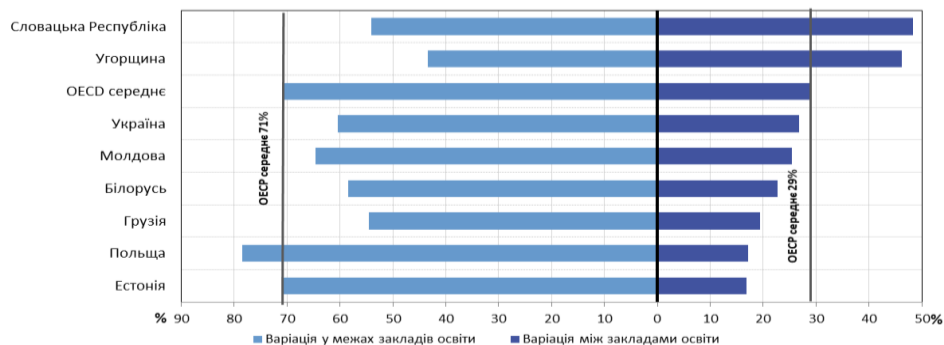
⁶ OECD (2019), *PISA 2018 Results (Volume II): Where All Students Can Succeed*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/b5fd1b8f-en>.

ЧИ Є ОЗНАКИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА АКАДЕМІЧНОЇ НЕРІВНОСТІ УЧНІВ В УКРАЇНСЬКИХ ШКОЛАХ?

ВАРІАТИВНІСТЬ РЕЗУЛЬТАТІВ УЧНІВ ІЗ ЧИТАННЯ В МЕЖАХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ БІЛЬША, НІЖ ВАРІАНТИВНІСТЬ РЕЗУЛЬТАТІВ МІЖ ЗАКЛАДАМИ

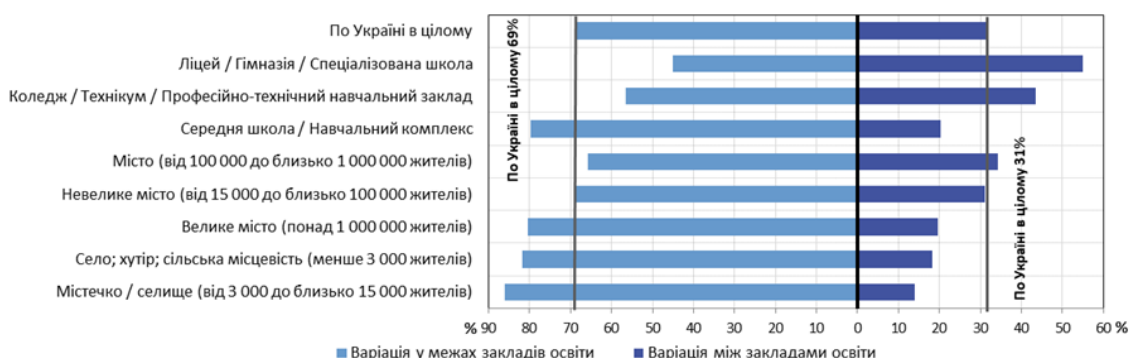
У середньому по країнах ОЕСР варіація (мінливість) результатів із читання лише на 29 % зумовлена відмінностями між закладами освіти і на 71 % – відмінностями між самими учнями всередині закладів. Водночас результати між країнами суттєво відрізняються. Серед референтних країн в Угорщині та Словачкій Республіці близько половини варіації результатів із читання пояснюється відмінностями між школами, що може свідчити про значну нерівність учнів за їхніми академічними досягненнями. Рівень соціальної та академічної нерівності серед українських учнів на 90 % подібний до рівня нерівності серед учнів у країнах ОЕСР⁷. Результати із читання українських учнів майже на 70 % залежать від індивідуальних особливостей учнів та інших факторів, а на 27% – від закладів освіти, у яких вони навчаються.

Варіація результатів з читання у межах закладів освіти та між закладами освіти (як відсоток загальної варіації по країнах ОЕСР)

Для різних типів закладів в Україні найбільша нерівність учнів за успішністю спостерігається в групі ліцеїв, гімназій, спеціалізованих шкіл (частка дисперсії майже 55 %) та коледжів, технікумів, ПТНЗ (43 %)⁸. За типом місцевості відмінності між закладами освіти в успішності учнів менш помітні, особливо в містечках до 15 000 жителів.

Варіація результатів з читання у межах закладів освіти та між закладами освіти (окремо по кожному типу навчального закладу та типу місцевості)

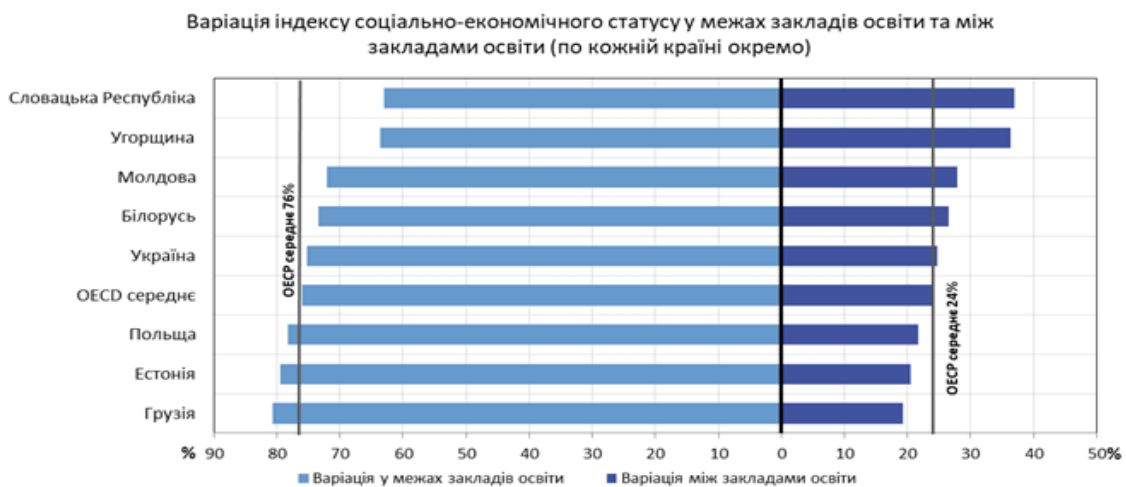

⁷ Результати наведено зі звіту: OECD (2019), *PISA 2018 Results (Volume II): Where All Students Can Succeed*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/b5fd1b8f-en>.

⁸ Декомпозицію дисперсії в межах України було проведено за допомогою дворівневої регресійної моделі (рівень учнів та рівень шкіл), параметри якої оцінювалися методом максимальної вірогідності з урахуванням вагових коефіцієнтів учнів, де залежну змінну (результати із читання) було представлено лише одним першим значенням PV1READ.

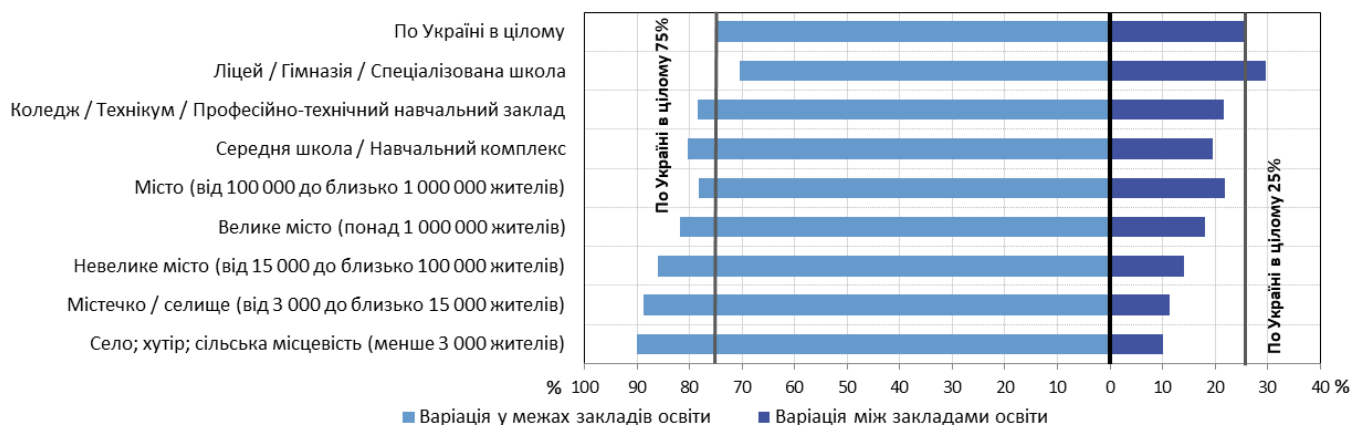
ВАРІАТИВНІСТЬ ІНДЕКСУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО СТАТУСУ УЧНІВ У МЕЖАХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ БІЛЬША, НІЖ МІЖ НИМИ

У середньому по країнах ОЕСР варіація індексу соціально-економічного статусу учнів на 24 % зумовлена відмінностями між закладами освіти і на 76 % (індекс соціальної включеності) – відмінностями між самими учнями всередині закладів. Тобто суттєво більше соціальне різноманіття спостерігається серед учнів, які відвідують той самий заклад освіти, ніж серед учнів, які відвідують різні заклади. Поряд із цим результати окремих країн можуть суттєво різнитися. Серед референтних країн в Угорщині, Словацькій Республіці, Молдові та Білорусі частина варіації індексу соціально-економічного статусу учнів, що спричинена відмінностями між школами, трохи перевищує середній по ОЕСР показник, що може свідчити про певне розшарування шкіл за соціальним статусом учнів. Індекс соціальної включеності для України становить 75 % – показник, близький до середнього.

В Україні нерівність учнів за соціально-економічним статусом спостерігається найбільше в ліцєях, гімназіях, спеціалізованих школах (близько 30 % дисперсії пояснюється відмінностями між закладами цього типу). За типом місцевості найменша соціальна нерівність очікується в містечках і селах. Там майже 90 % варіації індексу соціально-економічного статусу зумовлено відмінностями між учнями всередині шкіл. У містах від 100 000 до 1 000 000 жителів нерівність за соціальним статусом більш помітна.

Варіація індексу соціально-економічного статусу у межах закладів освіти та між закладами освіти (окремо по кожному типу навчального закладу та типу місцевості)

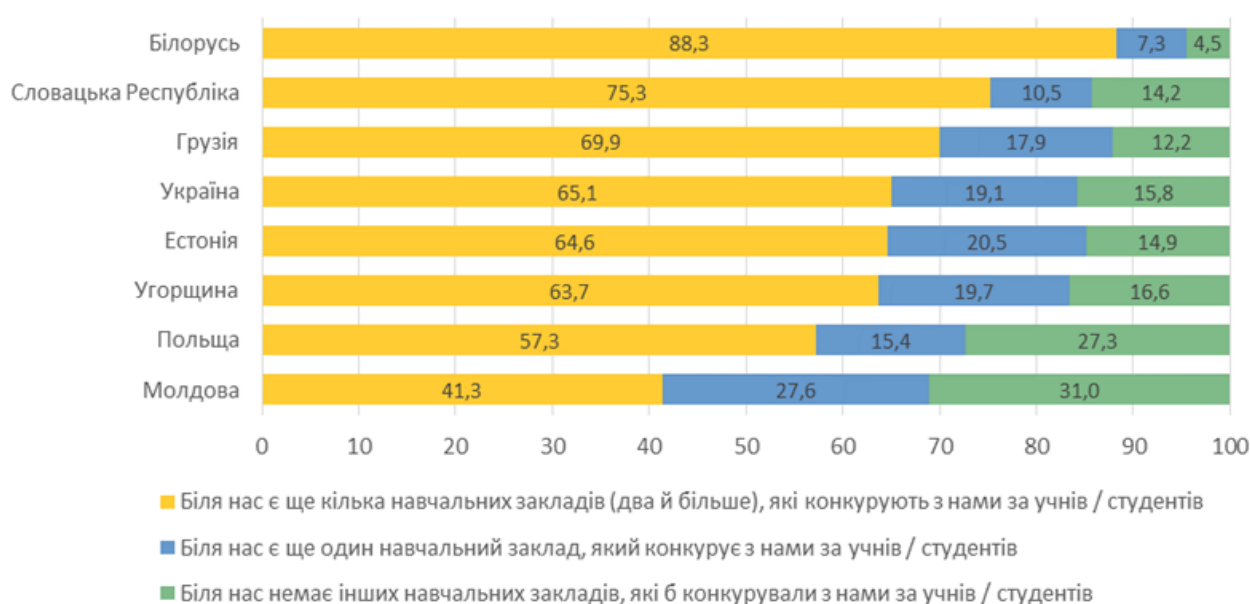

ЧИ КОНКУРУЮТЬ ЗАКЛАДИ ОСВІТИ ЗА УЧНІВ ТА ЯК ЦЕ ПОВ'ЯЗАНО З УСПІШНІСТЮ УЧНІВ?

БІЛЬШІСТЬ УЧНІВ НАВЧАЮТЬСЯ В ЗАКЛАДАХ, ЯКІ КОНКУРУЮТЬ ЗА УЧНІВ З ІНШИМИ ЗАКЛАДАМИ ОСВІТИ, РОЗТАШОВАНИМИ НЕПОДАЛІК

В Україні 65,1 % 15-річних підлітків навчаються в закладах, керівники яких, відповідаючи на питання «Яке з поданих тверджень найкраще описує варіанти вибору навчального закладу, доступного учням / студентам у Вашій місцевості?», зазначили, що біля них є ще кілька навчальних закладів (два й більше), які конкурують з ними за учнів⁹. Майже 16 % учнів навчаються в закладах, біля яких немає інших освітніх закладів, що б забезпечували першим конкуренцію за учнів. Серед референтних країн у Білорусі найбільший відсоток учнів (88,3 %) навчаються в закладах, які конкурують за учнів з двома або більше закладами, а в Молдові цей відсоток найменший (41,3 %). В Україні, як і в більшості інших країн, така конкуренція може бути зумовлена щільністю населення та концентрацією певних типів закладів.

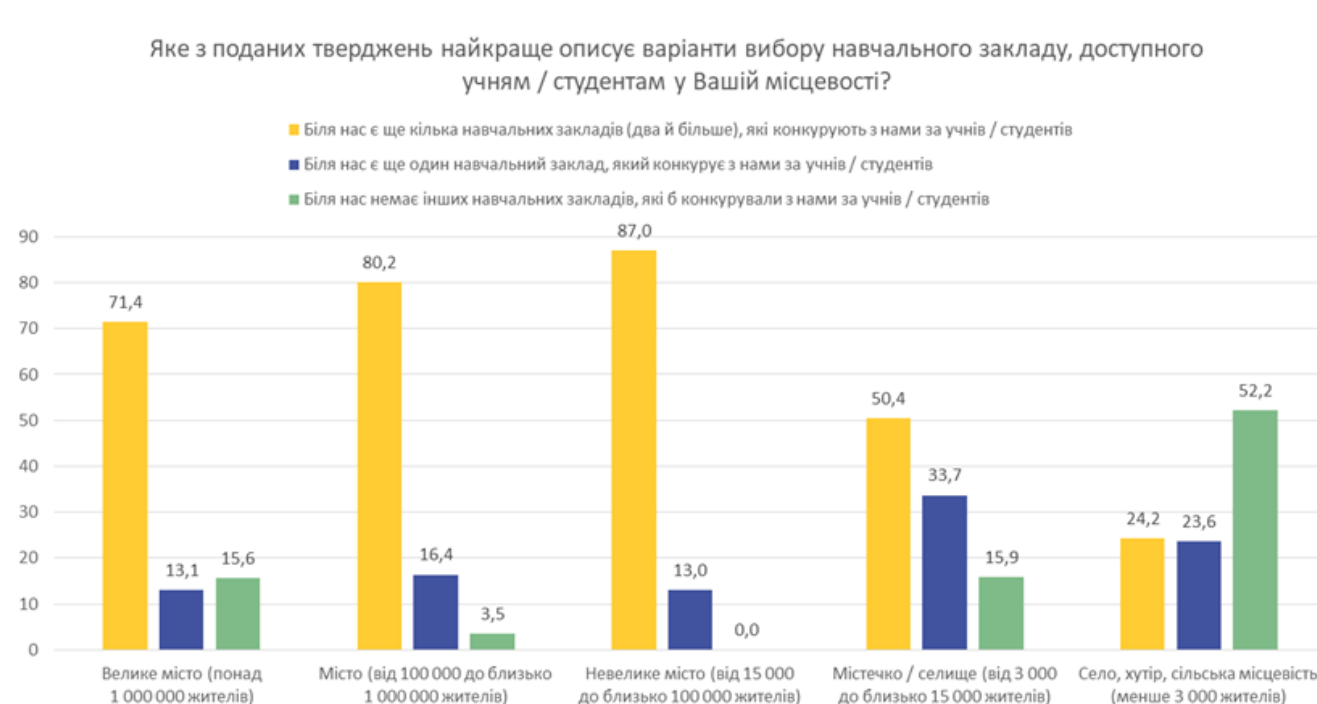
Яке з поданих тверджень найкраще описує варіанти вибору навчального закладу, доступного учням / студентам у Вашій місцевості?

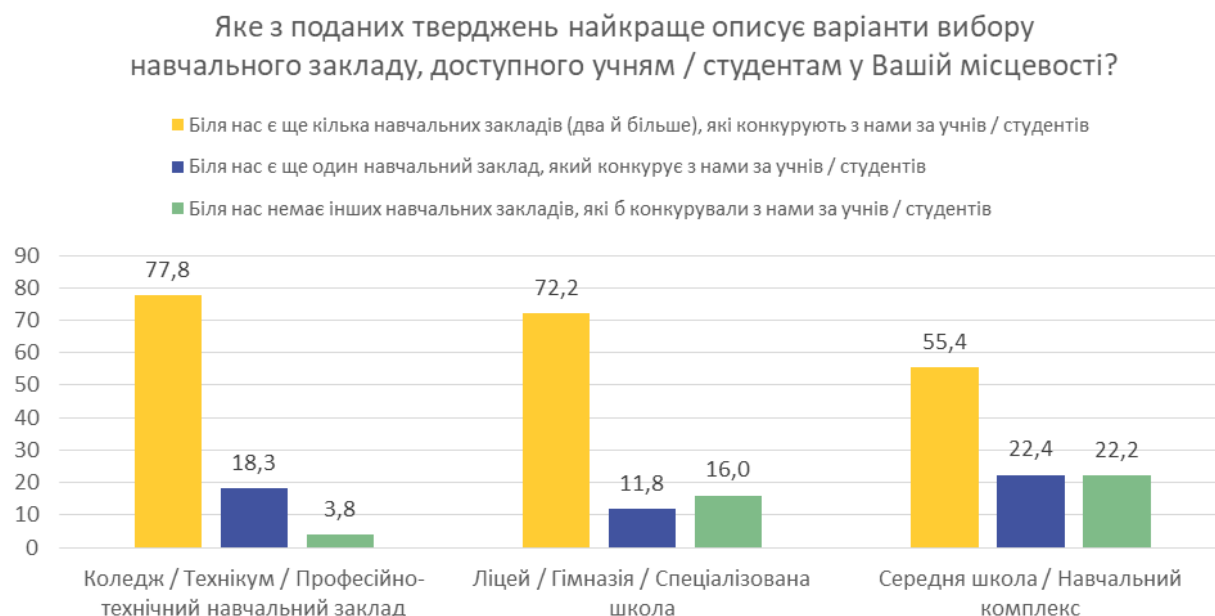
В Україні найбільша конкуренція за учнів між закладами освіти спостерігається в невеликих містах (від 15 000 до близько 100 000 жителів). У таких містах жоден керівник не зазначив, що біля їхнього закладу немає інших закладів освіти, які з ними конкурують. У всіх населених пунктах, крім сіл (де менше 3 000 жителів), переважна більшість учнів навчається в закладах, біля яких є два й більше інших закладів, які конкурують за учнів. У селах, навпаки, майже половина учнів навчаються в школі, біля якої немає інших закладів освіти, які б

⁹ Тут і далі йдеться про відсоток учнів, які навчаються у відповідних навчальних закладах, а не про відсоток керівників закладів, які надали цю інформацію.

створювали конкуренцію за учнів. Водночас майже кожен п'ятий учень у сільській місцевості навчається в закладах, які конкурують з одним або двома чи більшою кількістю закладів.

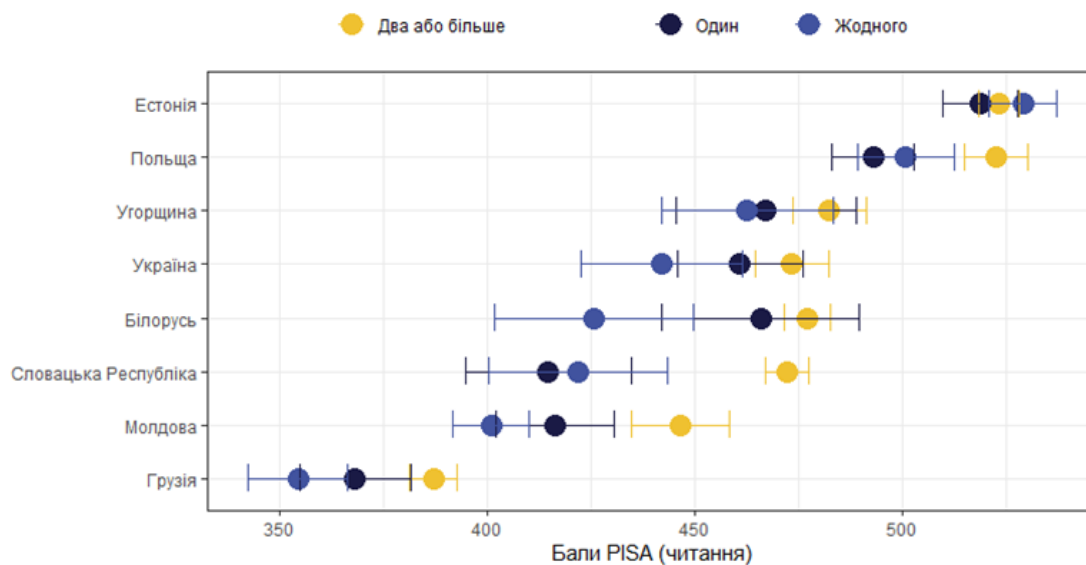

На рівні освітніх закладів усіх типів переважає частка учнів, які навчаються в тих закладах, біля яких є ще кілька (два й більше) закладів такого ж типу, які конкурують з першими за учнів. Особливо сконцентрованими є коледжі, технікуми, професійно-технічні навчальні заклади: усього 3,8 % учнів / студентів цих типів закладів освіти навчають у таких закладах, які, за словами керівників, не мають поблизу інших закладів, які б з ними конкурували.

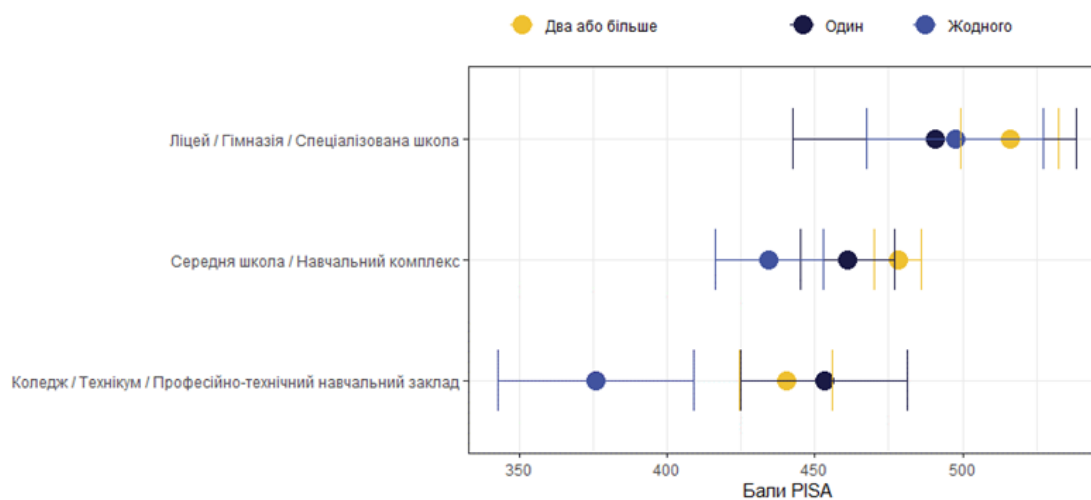

КОНКУРЕНЦІЯ МІЖ ЗАКЛАДАМИ ОСВІТИ МАЛО ВПЛИВАЄ НА УСПІШНІСТЬ УЧНІВ

Учні, які навчаються в закладах освіти, що майже не конкурують між собою (поряд немає жодного або є один заклад), у всіх країнах мають бали із читання, що суттєво не відрізняються. Лише в Польщі, Словацькій Республіці та Молдові значущо вищі бали мають учні, які навчаються в тих закладах, що конкурують за учнів з двома й більше закладами. В Естонії такі учні навіть отримують трохи нижчі бали (не істотно), ніж учні в закладах без жодної конкуренції.

В Україні в населених пунктах усіх типів не виявлено суттєвої різниці в успішності учнів із читання залежно від того, чи конкурує їхній заклад з іншими закладами освіти. Якщо ж говорити про типи закладів освіти, то лише в коледжах, технікумах, професійно-технічних навчальних закладах, які не мають поряд жодного конкурента, успішність учнів / студентів із читання суттєво нижча.

ЯКІ ФАКТОРИ БЕРУТЬСЯ ДО УВАГИ ПРИ ПРИЙОМІ УЧНІВ ДО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ І ЯК ЦЕ ПОВ'ЯЗАНО З УСПІШНІСТЮ УЧНІВ?

НАЙЧАСТІШЕ ПРИ ПРИЙОМІ УЧНІВ ДО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ БЕРУТЬ ДО УВАГИ ПРОЖИВАННЯ НА ВІДПОВІДНІЙ ТЕРИТОРІЇ ТА РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

На питання щодо факторів, які враховуються при прийомі учнів до закладу освіти, керівники закладів освіти України найчастіше відповідали, що враховується проживання на відповідній території та результати навчальних досягнень учня (зокрема результати вступних тестувань). Майже половина учнів навчається в закладах, керівники яких завжди враховують при прийомі учнів проживання на відповідній території. Ще майже 40 % – у закладах, де завжди до уваги беруться навчальні досягнення.

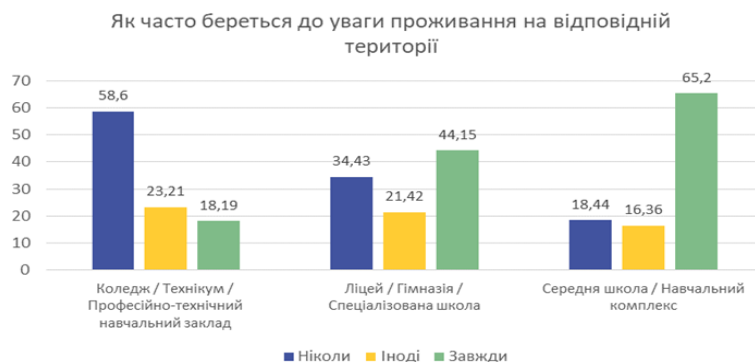
Як часто беруться до уваги зазначені нижче фактори при прийомі учнів / студентів до Вашого навчального закладу?

У населених пунктах різних типів переважна більшість учнів навчається в закладах, де завжди до уваги беруть проживання на відповідній території, за винятком невеликих міст (до 100 000 жителів). Частка учнів у закладах, де ніколи не беруть до уваги проживання на відповідній території, приблизно однакова для всіх типів місцевості.

Найбільша частка учнів у закладах, де завжди фактор проживання на відповідній території беруть до уваги, припадає на середні школи, навчальні комплекси, а от у коледжах, технікумах, ПТНЗ, навпаки, найбільше учнів там, де фактор проживання біля закладу освіти ніколи не береться до уваги.

Частка учнів у закладах, де завжди беруть до уваги результати навчання, найбільша у великих містах і зменшується зі зменшенням розміру населеного пункту. У селах та містечках більшість учнів навчається в тих закладах, де при прийомі результати навчання не враховують ніколи.

За повідомленнями керівників закладів освіти, найчастіше результати навчальних досягнень завжди беруться до уваги при прийомі до коледжів, технікумів, ПТНЗ та до ліцеїв, гімназій, спеціалізованих шк. У середніх школах, навчальних комплексах троє з чотирьох учнів навчаються в закладах, де при прийомі ніколи не враховують результати навчання (зокрема й вступних тестувань).

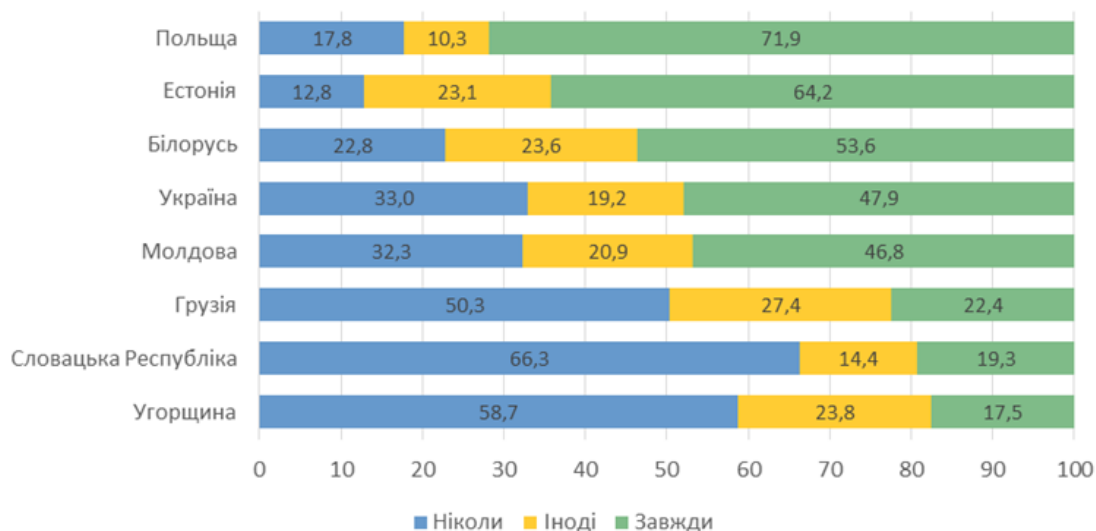

Примітка. Тут варто брати до уваги, що відбір до коледжів, технікумів, ПТЗО стає можливим, оскільки здобувачі освіти до них приходять із різних закладів освіти після 9-го класу. Це частково справедливо й для ліцеїв, гімназій, спеціалізованих шкіл. Натомість у звичайних школах контингент учнів є переважно стабільним (з 1-го класу).

МІЖ КРАЇНАМИ Є ЗНАЧНІ ВІДМІННОСТІ ЩОДО ФАКТОРІВ, ЯКІ ВРАХОВУЮТЬСЯ ПРИ ПРИЙОМІ УЧНІВ ДО ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

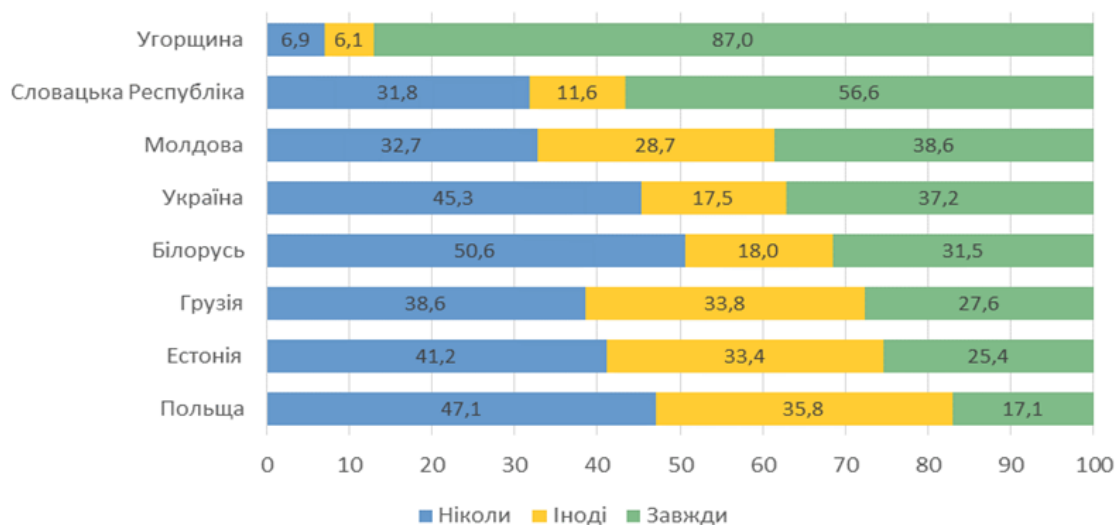
Серед референтних країн більше, ніж в Україні, учнів, які навчаються в закладах, де проживання на відповідній території завжди береться до уваги, лише в Польщі, Естонії та Білорусі. Натомість в Угорщині та Словацькій Республіці переважає частка учнів у закладах, де ніколи проживання на відповідній території не враховується як фактор при прийомі на навчання.

Як часто береться до уваги проживання на відповідній території

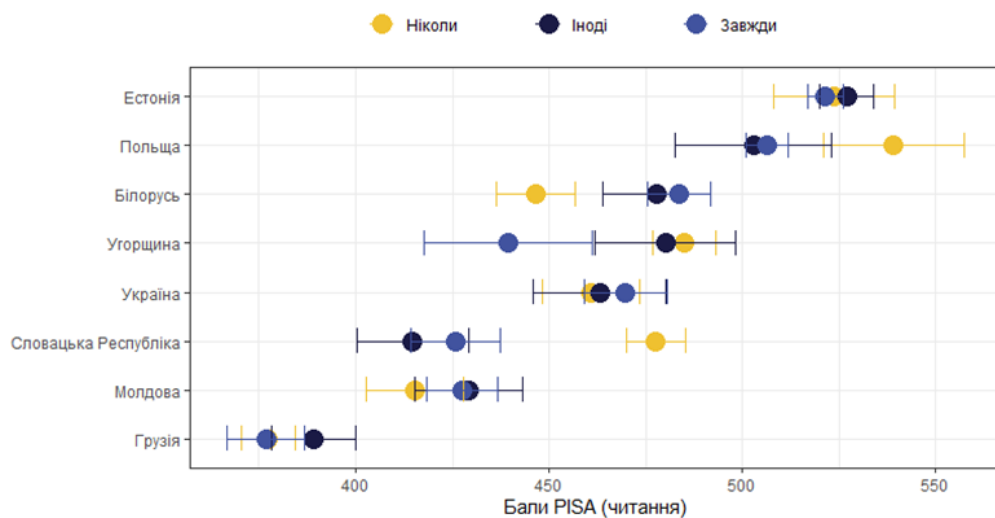
В Угорщині 87 % учнів / студентів навчаються в закладах, при зарахуванні до яких завжди беруть до уваги результати навчальних досягнень (зокрема й результати вступних випробувань), що вказує на можливість значної академічної сегрегації шкіл. Академічна сегрегація скоріше за все буде незначною в Польщі та Естонії, оскільки там невелика частка учнів у закладах, де завжди при прийомі беруть до уваги результати навчальних досягнень.

Як часто беруться до уваги результати навчальних досягнень
учня / студента (у тому числі результати вступних тестувань)

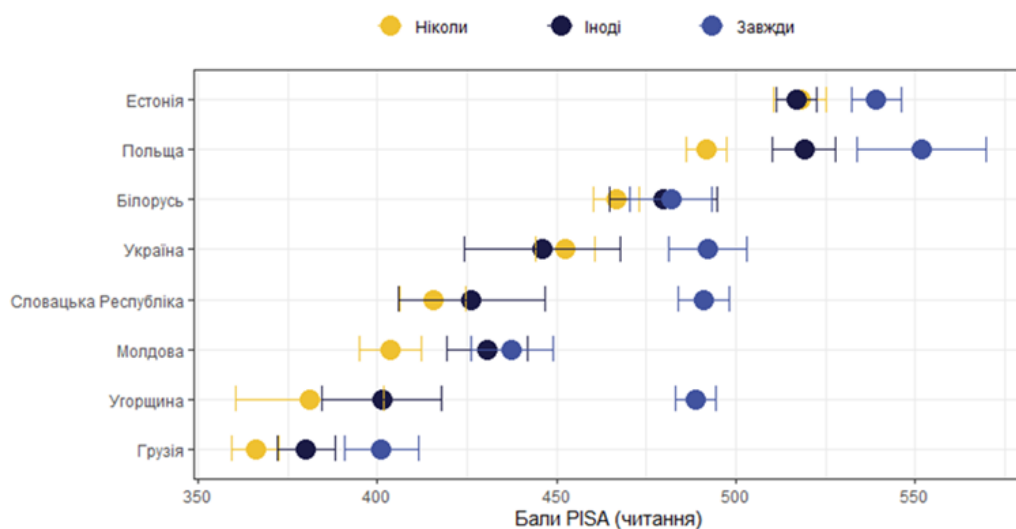

УЧНІ, ЯКІ НАВЧАЮТЬСЯ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ, ДЕ ПРИ ПРИЙОМІ БЕРУТЬ ДО УВАГИ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ, МАЮТЬ ВИЩІ БАЛИ PISA ІЗ ЧИТАННЯ

В Україні, як і в більшості референтних країн, успішність учнів із читання не залежить від того, як часто в закладах освіти при прийомі на навчання враховують фактор проживання на відповідній території. Лише в Словачкій Республіці суттєво вищі бали мають ті учні, у чиїх закладах цей фактор ніколи не враховується, а в Білорусі такі учні мають, навпаки, істотно нижчі бали.

Учні, які навчаються в закладах, де при прийомі завжди беруть до уваги результати навчання (зокрема й результати вступних випробувань), цілком очікувано мають вищі бали PISA із читання в більшості референтних країн, крім Білоруси та Молдови.

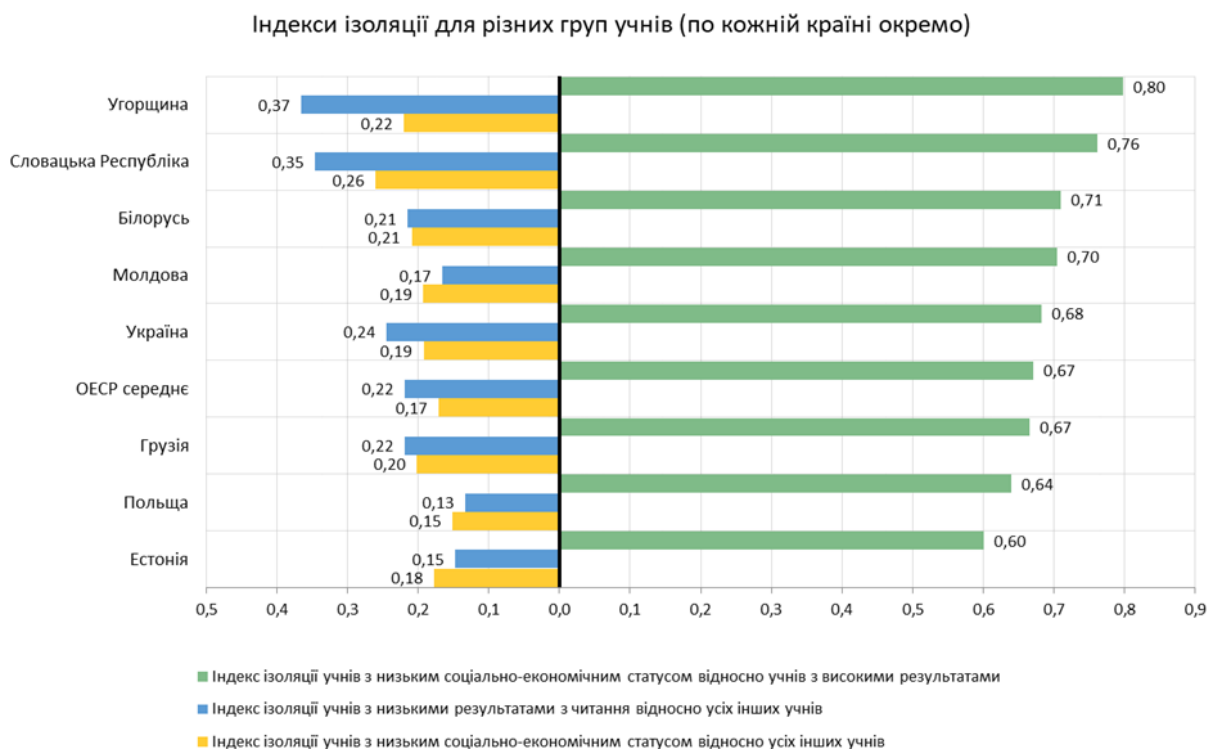

Для різних типів населених пунктів чи типів закладів освіти України не було виявлено жодної залежності між успішністю учнів із читання та частотою врахування фактору проживання при прийомі на навчання. Лише серед учнів, які проживають у великих містах чи навчаються в коледжах, технікумах, ПТНЗ, вищі результати мають учні тих закладів, де при прийомі завжди враховують навчальні досягнення. Для інших типів населених пунктів чи закладів освіти суттєвої різниці не спостерігається.

ПРО ЩО ГОВОРЯТЬ ПОКАЗНИКИ ВИМІРЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ТА АКАДЕМІЧНОЇ СЕГРЕГАЦІЇ УЧНІВ?

**У БІЛЬШОСТІ РЕФЕРЕНТНИХ КРАЇН
АКАДЕМІЧНА СЕГРЕГАЦІЯ УЧНІВ БІЛЬШ
ПОМІТНА, НІЖ СОЦІАЛЬНА**

Ймовірність, що представники певної групи учнів будуть взаємодіяти в одному закладі освіти з представниками з «умовно протилежної» групи учнів (наприклад, учні з низьким соціально-економічним статусом зустрічатимуться в школі з однолітками з високим соціально-економічним статусом чи учні із низьким соціально-економічним статусом не будуть навчатися з учнями, які мають високі (низькі) результати академічної успішності), найвища в Угорщині та Словацькій Республіці за всіма індексами ізоляції, що говорить про значну нерівність учнів за закладами освіти. Найменші значення індексів ізоляції серед учнів Естонії та Польщі, що свідчить про високий рівень справедливого доступу до освіти. В Україні значення індексів ізоляції схожі зі значеннями індексів для країн ОЕСР.

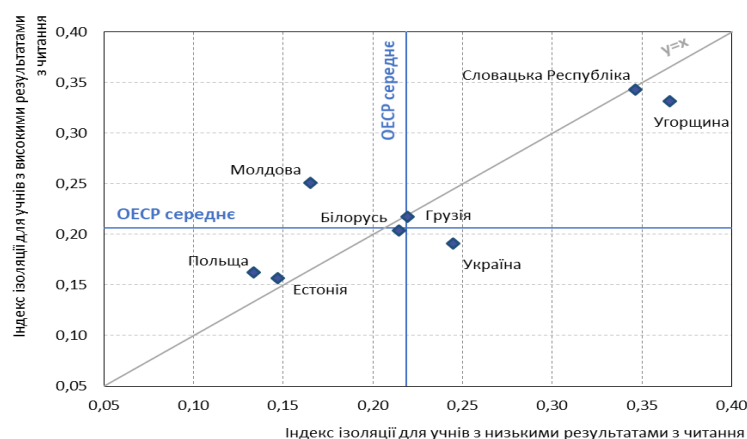

Серед референтних країн рівень академічної ізоляції слабких учнів (25 % учнів з найнижчими по країні результатами) вищий, ніж рівень соціальної ізоляції бідних учнів (25 % учнів з найнижчими по країні значеннями індексу ESCS). В усіх країнах спостерігається високий рівень ізоляції бідних учнів відносно сильних (25 % учнів з найвищими результатами). Найкраща ситуація в Естонії, але й тут ймовірність для бідного учня навчатися в одній школі із сильними учнями всього 0.2 (або ж один шанс до п'яти), а в Угорщині ця ймовірність найменша (0.1 або ж один шанс до десяти).

В УКРАЇНІ ІНДЕКС ІЗОЛЯЦІЇ СЛАБКИХ УЧНІВ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ ВИЩИЙ, НІЖ ІНДЕКС ІЗОЛЯЦІЇ СИЛЬНИХ

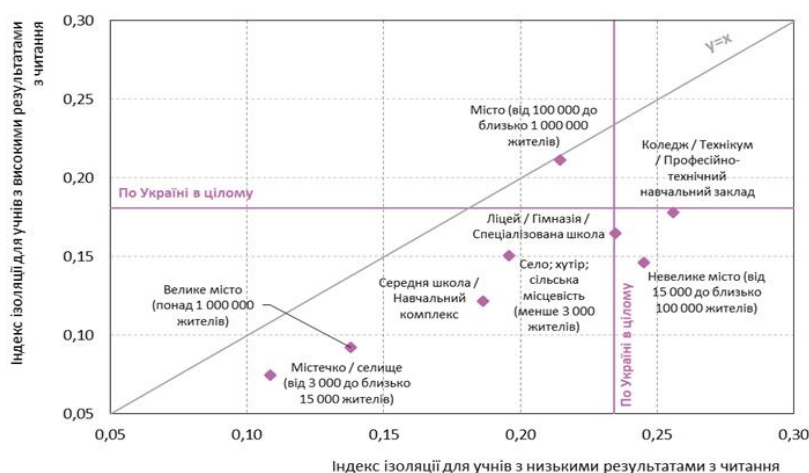
Рівні ізоляції сильних і слабких учнів відносно всіх інших учнів у закладах освіти не завжди однакові. В Україні ізоляція учнів з низькими результатами трохи вища, ніж з високими. Слабкий учень має ймовірність 0.43 зустріти у своїй школі такого ж слабого учня, а сильний зустрине сильного з трохи меншою ймовірністю 0.39, бо сильних учнів загалом менше. У Словачкій Республіці та Угорщині найвищий рівень академічної сегрегації. Саме в цих країнах спостерігалися найвищі відсотки учнів, які навчаються в закладах, де при прийомі беруть до уваги результати навчання чи тестування. У Молдові концентрація сильних учнів є вищою, ніж слабких, а в Естонії і сильні, і слабкі учні розподілені однаково майже рівномірно між закладами.

Індекси ізоляції для учнів з низькими та високими результатами з читання

В Україні спостерігається більша концентрація слабких учнів, ніж сильних, незалежно від типу закладу освіти чи типу місцевості¹⁰. Лише в містах до 1 000 000 жителів найвища концентрація сильних учнів зрівнюється з концентрацією слабких. Найбільш рівномірно сильні та слабкі учні розподілені в містечках до 15 000 жителів. Найвищий рівень ізоляції слабких учнів у коледжах, технікумах, ПТНЗ.

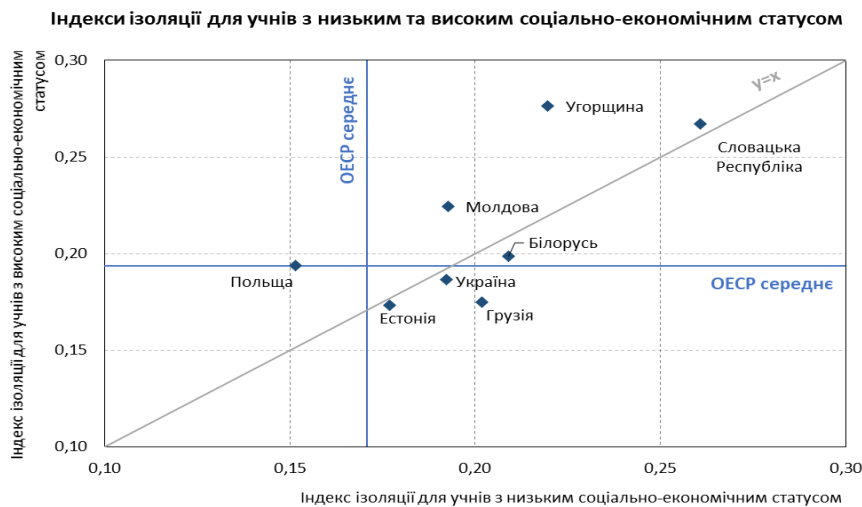
Індекси ізоляції для учнів з низькими та високими результатами з читання

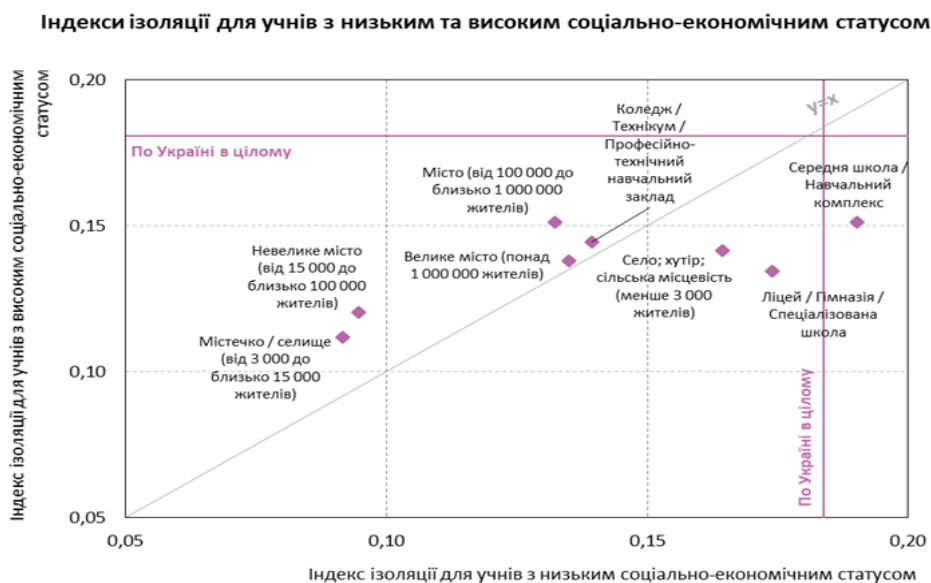
¹⁰ Індекси ізоляції розраховано окремо для кожного типу закладу освіти та типу місцевості.

В УКРАЇНІ УЧНІ З НИЗЬКИМ ТА ВИСОКИМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ СТАТУСОМ МАЮТЬ ПРИБЛИЗНО ОДНАКОВИЙ РІВЕНЬ ІЗОЛЯЦІЇ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

У Польщі, Молдові та Угорщині сегрегація учнів з високим соціально-економічним статусом (25 % учнів з найбільшими по країні значеннями індексу ESCS) більш помітна, ніж учнів з низьким соціально-економічним статусом. В Україні ж учні з низьким соціально-економічним статусом мають майже однакові шанси взаємодіяти у школі з подібними учнями, як і ті, які мають високий статус (з ймовірністю 0.39). Учні з низьким соціально-економічним статусом найбільше концентруються в одних закладах у Словацькій Республіці, а найменше – у Польщі.

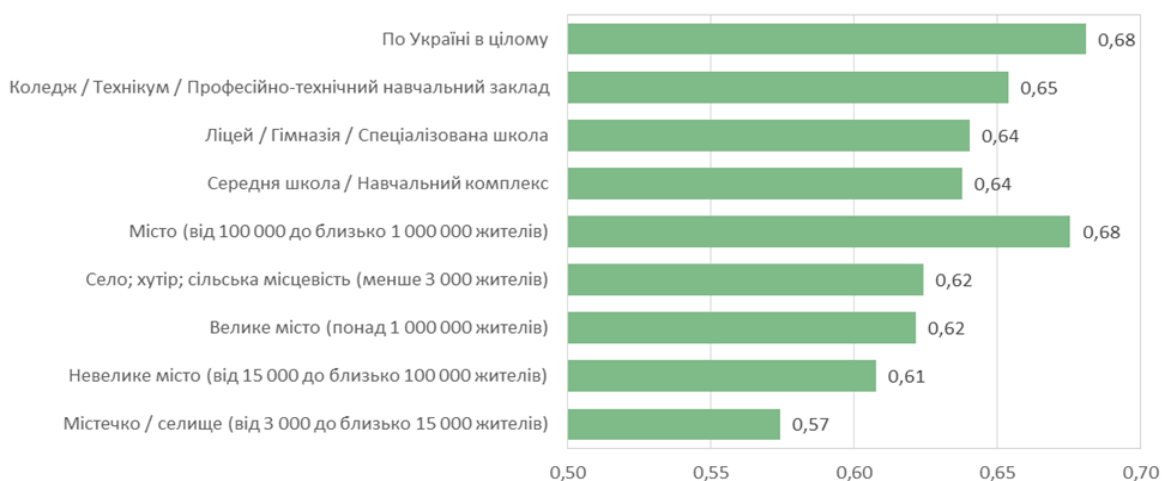
В Україні у містечках до 15 000 жителів спостерігається найменша соціальна сегрегація учнів у закладах освіти. У великих містах і в сільській місцевості рівень ізоляції учнів з високим соціально-економічним статусом майже однаковий. Однак, порівнюючи ці показники, варто мати на увазі, що вони розраховані окремо для кожного типу місцевості, і 25 % учнів з високими значеннями ESCS у великих містах мають зовсім інші характеристики, ніж відповідні 25 % у селах. За типом закладів освіти найбільше соціальне розшарування є в середніх школах та навчальних комплексах.

В УКРАЇНІ УЧНІ З НИЗЬКИМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ СТАТУСОМ МАЮТЬ ОДИН ШАНС ДО ШЕСТИ НАВЧАТИСЬ В ОДНІЙ ШКОЛІ З УЧНЯМИ З ВИСОКИМИ РЕЗУЛЬТАТАМИ ІЗ ЧИТАННЯ

В Україні індекс ізоляції учнів з низьким соціально-економічним статусом відносно учнів з високими результатами із читання (0.68) має загалом близьке до середнього по ОЕСР (0.67) значення. Це означає, що для учня з низьким соціально-економічним статусом ймовірність навчатися в одній школі з учнями, які мають високі результати із читання, становить 0.16 (або приблизно один шанс до шести). Тут обидві групи становлять по 25 % відповідної популяції, але можуть перекриватися, бо цілком ймовірно, що учень з низьким соціально-економічним статусом може належати до групи з високими результатами із читання. (Принагідно нагадати, що в Україні доволі високий показник так званих «стійких учнів» – таких, які, маючи несприятливі передумови для навчання, наприклад, походзячи із сімей із низьким соціально-економічним статусом, маючи негативний навчальний або соціальний досвід, порівняно з іншими учнями / студентами своєї країни, усе ж досягають високих результатів у навчанні за міжнародними стандартами. В Україні майже 24,6 % учнів є стійкими на міжнародному рівні із читання)¹¹. Найвищий показник ізоляції «бідних» учнів відносно «сильних» за типом закладу освіти спостерігається в групі коледжів, технікумів, ПТНЗ, а за типом місцевості – у містах від 100 000 до 1 000 000 жителів (такими є більшість обласних центрів України). Найвищі шанси для учня з низьким соціально-економічним статусом бути зарахованим до тієї ж школи, у якій навчаються учні з високими результатами, є в містечках до 15 000 жителів (ймовірність 0.22 або ж більше ніж один шанс до п'яти). У таких населених пунктах близько 60 % учнів навчаються в закладах, де при прийомі завжди береться до уваги проживання на відповідній території.

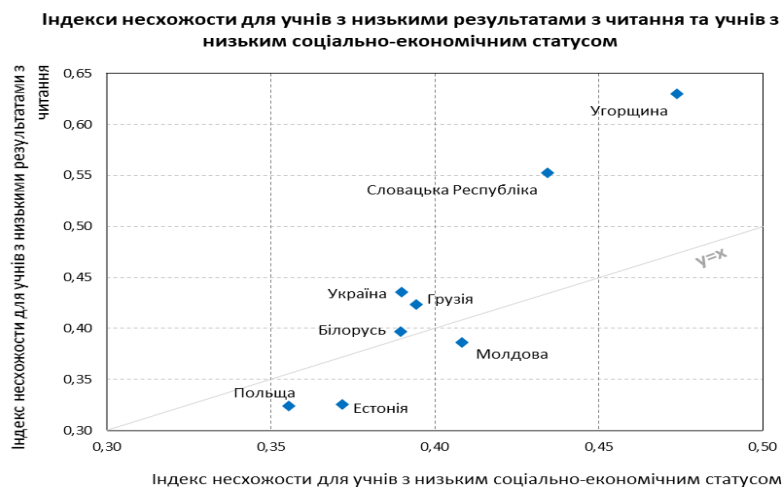
Індекс ізоляції учнів з низьким соціально-економічним статусом відносно учнів з високими результатами з читання

¹¹ Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 / кол. авт. : М. Мазорчук (осн. автор), Т. Вакуленко, В. Терещенко, Г. Бичко, К. Шумова, С. Раков, В. Горох та ін. ; Український центр оцінювання якості освіти. Київ : УЦОЯО, 2019. 439 с. С. 72 – 75. URL : http://pisa.testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/PISA_2018_Report_UKR.pdf.

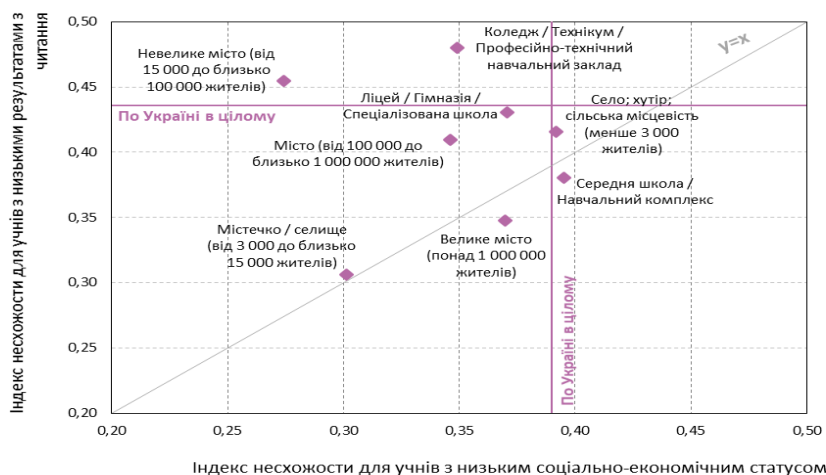
ІНДЕКС НЕСХОЖОСТИ ТАКОЖ УКАЗУЄ, ЩО В БІЛЬШОСТІ КРАЇН РІВЕНЬ АКАДЕМІЧНОЇ СЕГРЕГАЦІЇ УЧНІВ ВИЩИЙ, НІЖ СОЦІАЛЬНОЇ

Індекс несхожості розраховано для 25 % учнів з найнижчими результатами із читання та 25 % учнів з найнижчими показниками соціально-економічного статусу відносно всіх інших учнів за класичною формулою¹². Він указує, що в більшості країн переважає розшарування учнів за академічною ознакою, особливо в Угорщині та Словаччій Республіці. У Польщі та Естонії, навпаки, для досягнення рівномірного розподілу потрібно змінити більшу частку учнів з низьким соціально-економічним статусом, ніж учнів з низькими результатами, але в цих країнах рівень і академічної, і соціальної сегрегації найнижчий серед референтних країн.

У невеликих містах України (до 100 000 жителів) найменших змін потребувала б частка учнів з низьким соціальним статусом, водночас найбільших – частка учнів з низькими результатами. За типом закладу освіти найбільший рівень академічної несхожості в коледжах, технікумах, ПТНЗ, а соціальної – у середніх школах та навчальних комплексах. Отже, за індексом несхожості маємо аналогічні висновки, як і за індексом ізоляції.

Індекси несхожості для учнів з низькими результатами з читання та учнів з низьким соціально-економічним статусом

¹² Оскільки у звітах PISA-2018 цей показник не наводиться, за основу взято методику з: OECD (2019) *Balancing School Choice and Equity: An International Perspective Based on PISA*. PISA, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/2592c974-en>.

РІВЕНЬ СОЦІАЛЬНОЇ РІЗНОМАНІТНОСТІ ТРОХИ ВИЩИЙ ТАМ, ДЕ ПРИ ПРИЙОМІ НА НАВЧАННЯ РІДШЕ ВРАХОВУЮТЬ ПРОЖИВАННЯ НА ВІДПОВІДНІЙ ТЕРИТОРІЇ

Індекс соціальної різноманітності¹³ відображає розподіл учнів за закладами освіти за їхнім соціально-економічним статусом (розраховано для 25 % учнів з низьким і високим соціально-економічним статусом та 50 % – із середнім). Серед референтних країн у Польщі та Естонії соціальне різноманіття, що спостерігається в межах окремих закладів, найкраще відображає соціальне різноманіття всієї популяції 15-річних підлітків – найнижче значення індексу. Натомість в Угорщині та Словацькій Республіці є ознаки соціальної нерівності в закладах освіти. Рівень соціального різноманіття в закладах освіти найкраще підтримують у тих країнах, де при прийомі на навчання завжди беруть до уваги проживання на відповідній території.

В Україні розшарування учнів за ознакою соціального статусу більше помітне в закладах сільської місцевості й менше – у невеликих містах і містечках. Розподіл учнів у коледжах, технікумах, ПТНЗ найкраще відображає соціальне різноманіття учнів у закладах цього типу, хоча тут при прийомі рідко враховують проживання на відповідній території. У середніх школах та навчальних комплексах більш помітне соціальне розшарування, але ці показники дуже близькі до середніх по ОЕСР.

¹³ При розрахунку індексу соціальної різноманітності використано загальну кількість учнів у кожній країні у всіх закладах освіти, які потрапили у вибірку дослідження, а не кількість представників певного «модального» рівня (у більшості країн це МСКО 2), як це зроблено для деяких країн у звітах ОЕСР. Тому може спостерігатися незначна розбіжність результатів.

РІВЕНЬ АКАДЕМІЧНОЇ РІЗНОМАНІТНОСТІ ВИЩИЙ ТАМ, ДЕ ПРИ ПРИЙОМІ НА НАВЧАННЯ ЧАСТІШЕ ВРАХОВУЮТЬ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ

Індекс академічної різноманітності розраховано для трьох груп учнів: по 25 % з найнижчими та найвищими результатами та 50 % – із середніми. Його значення також підтверджує, що найбільше серед референтних країн академічне розшарування учнів спостерігається в закладах Угорщини та Словацької Республіки, а в Польщі та Естонії в кожному закладі практично відтворюється академічне різноманіття, що спостерігається для всієї популяції 15-річних. Більше розшарування учнів за академічними характеристиками спостерігається в країнах, де частіше при прийомі на навчання беруть до уваги результати навчальних досягнень.

Індекс академічної різноманітності та відсоток учнів у закладах, де при прийомі завжди до уваги беруться результати навчальних досягнень

Залежність, яка спостерігається між країнами, не простежується за типами населених пунктів чи типами закладів освіти в Україні. Найбільший рівень академічної сегрегації в коледжах, технікумах, ПТНЗ, а за категоріями населених пунктів – у містах до 1 000 000 жителів. У містечках до 15 000 жителів розподіл учнів у закладах за академічними показниками найбільш рівномірний. Усі висновки, отримані на основі аналізу індексу різноманітності, узгоджуються з попередніми висновками, зробленими на основі індексів ізоляції та несхожості.

Індекс академічної різноманітності та відсоток учнів у закладах, де при прийомі завжди до уваги беруться результати навчальних досягнень

РЕЗЮМЕ

В Україні, як і у більшості референтних країн, академічне розшарування учнів у закладах освіти більш помітне, ніж соціальне. У більшості українських закладах сконцентровано більше учнів з низьким рівнем успішності, ніж з високим (особливо багато учнів з низькими результатами навчання сконцентровано в коледжах, технікумах, ПТЗН). Учні з низькими та високим соціально-економічним статусом у закладах освіти розподілені майже рівномірно.

Конкуренція між закладами освіти не пов'язана із суттєвим підвищенням успішності учнів. Відчутне зниження успішності спостерігається лише в коледжах, технікумах, ПТЗН, які поряд не мають жодного конкурента.

В Україні, як і в більшості референтних країн, успішність учнів із читання не залежить від того, наскільки часто при прийомі на навчання враховують фактор проживання на відповідній території.

Учні, які навчаються в закладах, де при прийомі завжди беруть до уваги результати навчальних досягнень (зокрема й результати вступних випробувань), цілком очікувано мають вищі бали PISA із читання в більшості референтних країн, крім Білоруси та Молдови.

Хоча кожен показник вимірювання соціальної та академічної сегрегації учнів у закладах освіти відображає різні аспекти нерівності учнів, усі вони дають можливість зробити цілком узгоджені висновки: відбір до закладів освіти завжди загострює питання нерівності. У закладах освіти, де при прийомі на навчання часто беруть до уваги навчальні досягнення й рідко – проживання на відповідній території, спостерігається найвища концентрація учнів з високими результатами навчання та найбільша їх ізоляція відносно учнів з низьким соціально-економічним статусом.

Автори:

Тетяна Лісова, методистка відділу досліджень та аналітики Українського центру оцінювання якості освіти

Марія Мазорчук, методистка відділу досліджень та аналітики Українського центру оцінювання якості освіти

Василь Терещенко, начальник відділу досліджень та аналітики Українського центру оцінювання якості освіти

Ганна Бичко, заступниця начальника відділу досліджень та аналітики Українського центру оцінювання якості освіти

Тетяна Вакуленко, заступниця директора Українського центру оцінювання якості освіти

За більш детальною інформацією звертайтеся до команди PISA Українського центру оцінювання якості освіти: pisa.ukraine@testportal.gov.ua

Із даними дослідження можна попрацювати тут: <https://www.oecd.org/pisa/data/>

Відвідайте сайти:

pisa.testportal.gov.ua

oecd.org/pisa

Читайте також:

Чи мають українські учні уявлення про глобальні проблеми?

Результати із читання українських учнів на **70 %** залежать від **індивідуальних особливостей** учнів та інших факторів, а на **27 %** – від **закладів освіти**, у яких вони навчаються. Такий рівень соціальної та академічної нерівності на **90 %** подібний до рівня нерівності серед учнів у країнах ОЕСР.

В Україні нерівність учнів за соціально-економічним статусом спостерігається найбільше в **лицях, гімназіях, спеціалізованих школах**. За типом місцевості найменша соціальна нерівність очікується в **містечках і селах**.

Майже половина учнів навчається в закладах, керівники яких завжди враховують при прийомі учнів до закладу освіти **проживання на відповідній території**. Ще майже **40 %** – у закладах, де завжди до уваги беруться **навчальні досягнення**.

У закладах освіти України **більш помітною є академічна**, а не **соціальна нерівність** учнів: індекс ізоляції **25 %** учнів з найнижчими по країні результатами (**0,24**) вищий, ніж індекс ізоляції **25 %** учнів з найнижчими по країні значеннями індексу соціально-економічного статусу (**0,19**).

Серед референтних країн в **Угорщині та Словацькій Республіці** близько половини варіації результатів із читання пояснюється **відмінностями між школами**, що може свідчити про значну нерівність учнів за їхніми академічними досягненнями.

В Україні **65,1 % 15-річних підлітків** навчаються в закладах, поряд з якими є ще кілька освітніх закладів (два й більше), які **конкурують за учнів**. Однак майже **16 %** учнів навчаються в закладах, які **не мають конкурентів**. Найбільша конкуренція за учнів між закладами освіти спостерігається в **невеликих містах**, найменша – у **селах**, де майже половина учнів навчається в школах, біля яких немає інших закладів освіти.

В Україні, як і в більшості референтних країн, успішність учнів із читання **не залежить** від того, як часто в закладах освіти при прийомі на навчання враховують фактор **проживання на відповідній території**. Натомість учні, які навчаються в закладах, де при прийомі завжди беруть до уваги **результати навчання**, очікувано мають **вищі бали PISA** із читання (крім учнів Білоруси та Молдови).

В Україні індекс **ізоляції учнів з низьким соціально-економічним статусом** відносно **учнів з високими результатами із читання** (**0,68**) має загалом близьке до середнього по ОЕСР (**0,67**) значення. Це означає, що учень з низьким соціально-економічним статусом має приблизно **один шанс до шести** навчатися в одній школі з учнями, які мають високі результати.